

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΛΒ΄

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ Γ΄

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ (1)

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ

1. Ἡ χριστιανικὴ λατρεία τελειότερα πάσης ἄλλης.

1. Ὁ Χριστιανισμὸς, ὦν ὁ ἀνεκτίμητος καρπὸς ἐκτάκτου θείας Ἀποκαλύψεως, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ υἱοθετήσῃ ἄλλας μορφὰς λατρείας παρὰ μόνας ἐκείνας, αἵτινες προσηρμόζοντο πρὸς τὸν εἰδικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα ὡς θρησκείας μονοθεϊστικῆς, προωρισμένης νὰ ἐπεκταθῇ κατ' ἅπαντα τὸν κόσμον. Ὅτι βεβαίως ὁ Χριστιανισμὸς μεταξὺ τῶν διαφόρων θρησκειῶν τοῦ κόσμου εἶνε ἡ ὑψίστη καὶ τελειότερα πασῶν, ἐγένετο δεκτὸν καὶ παρὰ πολλῶν ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἀρνοῦνται τὴν ἐξ ἀμέσου θείας Ἀποκαλύψεως προέλευσιν αὐτοῦ ἢ καὶ τῶν ἐπιτιθεμένων κατ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ δι' ἡμᾶς τοὺς πιστεύοντας εἰς τὴν θεότητα τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ χρηματίσαντος καὶ ἰδρυτοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ ὠραιότερα καὶ περισσότερον ἐξευλιγμένη μεταξὺ τῶν λοιπῶν, εἰς τὴν ὁποίαν διὰ φυσικῆς πτήσεως ἀνήχθησαν λογάδες τινὲς τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ὀφείλεται εἰς εἰδικὴν καὶ μυστηριώδη Ἀποκάλυψιν, ἀποβλέπουσαν εἰς ἀπολύτρωσιν τοῦ ἐκπεσόντος ἀνθρώπου καὶ εἰς δημιουργίαν ὑπερφῶσται καὶνῆς ἐν Χριστῷ κτίσεως. Ὡς τοιαύτη λοιπὸν θρησκεία ὁ Χριστιανισμὸς ἐπόμενον ἦτο νὰ παρουσιάσῃ καὶ λατρείαν τελειότεραν πάσης ἄλλης, κεκαθαρμένην παντὸς κατωτέρου καὶ παχυλοτέρου στοιχείου, ἐκφράζουσαν δὲ καὶ ἐνσωματοῦσαν τὸ ἀνώτερον καὶ πνευματικὸν περιεχόμενον τῆς ἐν αὐτῷ θείας Ἀποκαλύψεως καὶ ἀνυψοῦσαν τὸν ἀτμὸν ἐγγύτερον τοῦ Θεοῦ, ὅσον οὐδεμία ἄλλη. Προκειμένου δὲ ἤδη νὰ καθορίσωμεν ἐπὶ τὸ σαφέστερον τοὺς χαρακτήρας ἄλλὰ καὶ τὴν ὑπεροχὴν τῆς προβληθείσης ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ λατρείας, θὰ ἔπρεπε νὰ συγκρίνωμεν ταύτην οὐχὶ πρὸς τὰς λατρευτικὰς μορφὰς τῶν μὴ μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν, τὰς πολλὰ τὸ παχυλὸν ἐμφανίζουσας, ἀλλὰ πρὸς τὴν λατρείαν τῆς ἐξ Ἀποκαλύψεως πάλιν προελθούσης καὶ ὡς προπαρασκευῆς εἰς τὴν τελείαν Ἀποκάλυψιν χορηγηθείσης μονοθεϊστικῆς θρησκείας τοῦ Ἰσραήλ.

1. Παράβαλε Evelyn Underhill μν. ἔργ. σελ. 90-68 van Oosterzee μν. ἔργ. σελ. 364-368.

2. Αί λατρείαι τοῦ πολυθεϊσμοῦ

1. Κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ van Oosterzee⁽²⁾ ἡ χριστιανικὴ λατρεία διαφέρει τόσο πολὺ κατ' ἀρχὴν πασῶν τῶν πολυθεϊστικῶν μορφῶν τῆς λατρείας, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι εὐρεῖα ἄβυσσος χωρίζει ταύτην ἀπὸ τούτων. Λατρεία φανταστικῶν θεῶν ἐκεῖ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, ἥτις κατὰ τὸν αἰώνιον λόγον τοῦ Κυρίου «Κύριον τὸν Θεὸν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις» (Ματθ. δ' 10), ἀσχεῖται ἐν τῷ Χριστιανισμῷ. Ἀτελεῦτητος διὰ τῶν χειλέων ἐπανάληψις λέξεων, ἀκατανοήτων οὐχὶ σπανίως, μετὰ τῆς προσδοκίας ὅπως μαγικῶς αὐταὶ ἐπιδράσωσι, δημιουργεῖ ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν ἐθνικῶν θεῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου (Ματθ. ζ 7) ἀποκηρυχθεῖσαν βαττολογίαν, τῆς ὁποίας παράδειγμα ἔχομεν ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν ἱερέων τῆς αἰσχύνης, τῶν συγχρόνων Ἡλιοῦ τοῦ Θεσβίτου, ἀκάρποις ἐπικλήσεσι, ταῖς «πρωῖθεν ἕως μεσημβρίας» ἐπαναλαμβανομέναις («ἐπάκουσον ἡμῶν ὁ Βάαλ, ἐπάκουσον ἡμῶν καὶ οὐκ ἦν φωνὴ καὶ οὐκ ἦν ἀκρόασις») (Γ' Βασιλ. ιη' 26, 27). Ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ τοῦναντίον καλλιιεργεῖται ἡ ἐνδοτέρα ἀνύψωσις τῆς καρδίας πρὸς τὸν Θεόν, εἰς τινὰς μάλιστα περιστάσεις καὶ διὰ στεναγμῶν ἀλαλήτων. Ἐκεῖ μορφαὶ ἀπεχθεῖς καὶ οὐχὶ σπανίως μυσαραὶ καὶ βδελυραὶ, ἐν ταῖς ὁποίαις θρησκεία καὶ ἠθικὴ ἐμφανίζονται ἀντιτιθέμεναι ὀξέως πρὸς ἀλλήλας. Ἐνταῦθα πίστις καὶ ἠθικὴ συνδέονται στενότατα καὶ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἡ μία κεχωρισμένη τῆς ἄλλης, γενικῶς δὲ ἡ λατρεία ἀποπνέει τὸ ἄρωμα τῆς ἀγιότητος καὶ ὑποβοηθεῖ εἰς ἐξαγνισμόν καὶ ἐξαγιασμόν τοῦ λάτρου. Ἐκεῖ αἱ ζωοθυσίαι καὶ αἱ ἀνθρωποθυσίαι ὑπὸ πλῆθος μορφῶν, οὐ μόνον παχυλῶν, ἀλλὰ καὶ σκληρῶν καὶ ἀποκρουστικῶν οὐχὶ σπανίως. Τοῦναντίον ἡ χριστιανικὴ λατρεία παρέμεινεν ἐξ ἀρχῆς ὅπως ξένη πρὸς αὐτάς. Κατέλυσεν αὐτὴ τὰς ζωοθυσίας, πολλῶν δὲ μᾶλλον τὴν ἐκχυσιν ἀνθρωπίνων αἱμάτων καὶ τὰ ὀλοκαυτώματα τοῦ Μολόχ, καὶ ὑποκατέστησεν εἰς αὐτάς τὰς λογικὰς καὶ πνευματικὰς θυσίας, ἐν ταῖς ὁποίαις διὰ τῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς σαρκὸς παραμένουσιν ἀκίνητα καὶ οἰοεὶ νεκρὰ πάντα τὰ μέλη τοῦ σώματος ἔναντι τοῦ κακοῦ καὶ πάσης ἁμαρτίας, κινητοποιοῦνται δὲ ἀκαταπονήτως εἰς ἐργασίαν τοῦ θεοῦ θελήματος. Οὕτω πᾶσαι αἱ μὴ μονοθεϊστικαὶ μορφαὶ τῆς λατρείας διαπνέονται ὑπὸ τῆς ματαιότητος τοῦ νοός, (Ἐφεσ. δ' 17) τῆς διεπούσης τὸν ὄλον βίον καὶ τὴν ὅλην διαγωγὴν τῶν ἐθνικῶν, καὶ προδιδούσης σκοτισμόν, ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς ἀτάκτου ζωῆς δημιουργούμενον. Ἀντιθέτως ἡ χριστιανικὴ λατρεία ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι λογικὴ, ὡς ταύτην διαγράφει ὁ θεὸς Παῦλος, καλῶν τοὺς χριστιανούς, ἵνα παραστήσωσι «τὰ σώματα αὐτῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ τὴν λογικὴν λατρείαν αὐτῶν» (Ρωμ. ιβ' 1).

2. Pract. Theology σελ. 364-365.

2. Γενικῶς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἰδανικὸν τῆς λατρείας τοῦ Χριστιανισμοῦ διευπλώθη θεοπνεύστως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, καθ' ἣν ἡμέραν παρὰ τὸ φρέαρ τοῦ Ἰακώβ διεκήρυξε πρὸς τὴν Σαμαρείτιδα τὸν αἰώνιον καὶ μηδέποτε γηράσκοντα λόγον: «Πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν» (Ἰωάν. δ' 24). Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ λατρεία τότε μόνον εἶνε καθαρὰ καὶ εὐπρόσδεκτος εἰς τὸν Θεόν, ὅταν εἶναι εἰλικρινῆς ἐκδήλωσις τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, ἐκφράζουσα τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθοῦς περὶ Θεοῦ γνώσεως καὶ τῆς πραγματικῆς πρὸς αὐτὸν ἀφοσιώσεως καὶ ἐναρμονιζομένη πρὸς τὴν καθαρῶς πνευματικὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ἡ ἀληθὴς λατρεία κατὰ τὸν van Oosterzee³ ἀρνητικῶς μὲν δὲν προσκολλᾶται εἰς ἐξωτερικὰς μορφὰς χρόνου ἢ τίπου, ὥστε νὰ θεωρῆται ἀπαραίτητον μόνον κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον καὶ εἰς τοῦτον τὸν τόπον νὰ ἐπιτελῆται. Ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ δύναται πᾶς τις τὸν πανταχοῦ παρόντα καὶ πάντοτε ἐνωτιζόμενον ἡμῶν Θεὸν νὰ λατρεύῃ· θετικῶς δὲ ἡ ἀληθὴς λατρεία δέον νὰ ἀνταποκρίνηται πλήρως πρὸς ὅ,τι ἀπαιτεῖ ἡ πνευματικὴ καὶ ἁγία φύσις τοῦ Θεοῦ. Καθ' ἣν δὲ ἡμέραν—ἐπάγει ὁ van Oosterzee—τὸ μέγα τοῦτο περὶ τῆς ὀφειλομένης εἰς τὸν πνευματικὸν Θεὸν λατρείας ἀξιωμα, τὸ ὑπὸ τοῦ Κυρίου διατυπωθὲν καὶ διακηρυχθέν, κατανοηθῆ καθολικῶς καὶ γένηται ὑπὸ πάντων τῶν λαῶν δεκτὸν, τότε θὰ σημάνῃ καὶ ἡ ὥρα τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἐξαφανίσεως πάσης μὴ μονοθεϊστικῆς λατρείας.

3. Ἡ χριστιανικὴ λατρεία συγκρινομένη μετὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν.

1. Ἡ σύγκρισις ἐξ ἄλλου τῆς χριστιανικῆς λατρείας πρὸς τὴν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ παρουσιάζει τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων διαφορὰν οὐχὶ ἀπόλυτον, ἀλλὰ σχετικὴν, εἰ καὶ ἡ χωρίζουσα αὐτὰς ἀπόστασις ἐμφανίζεται τεραστία. Κατανοεῖται δὲ τοῦτο εὐχερῶς, ὅταν ἐνθυμηθῆ τις, ὅτι ἀμφότεραι αὐταὶ ἀναφέρονται εἰς τὸν αὐτὸν ἕνα καὶ ἀληθινὸν Θεόν, τὸν ἀποκαλύψαντα ἑαυτὸν τὸ κατ' ἀρχὰς εἰς τοὺς πατριάρχας, ἀκολούθως δὲ διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν φανερωθέντα εἰς τὸν Ἰσραήλ, ἕως οὗ διὰ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου αὐτοῦ ἐγνώσθη τελειότερον εἰς τὸν νέον τῆς χάριτος Ἰσραήλ. Ὅτι δὲ ὁ χαρακτήρ λατρείας τινὸς καθορίζεται πάντοτε ὑπὸ τῶν περὶ Θεοῦ ἰδεῶν τοῦ λάτρου καὶ περὶ τῶν ἀντιλήψεων, τὰς ὁποίας οὗτος ἔχει περὶ τῶν σχέσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Θεὸς διατελεῖ πρὸς αὐτόν, μόλις εἶναι ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. Οἰαδῆποτε καὶ ἂν εἶνε ἡ λειτουργικὴ ἔκφρασις καὶ ἡ ἐξωτερικὴ τῆς λατρείας ἐκδήλωσις, ἔχει πάντοτε θεολογικὴν βᾶσιν. Ἡ θεολογικὴ δὲ βᾶσις παρουσιάζεται γενικῶς ἡ αὐτὴ ἐν τε τῇ Ἰουδαϊκῇ λατρείᾳ καὶ ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ. Διότι τόσον ἡ χριστιανικὴ λατρεία, ὅσον καὶ ἡ Ἰουδαϊκὴ ἔχουσιν

3. Ἐνθ' ἄνωτ.

ἀμφότεραι θεμέλιον γενικὸν καὶ κοινὸν τὴν πίστιν εἰς ἓνα Θεόν, ἅγιον, αἰώνιον, τὸν ὄντως ὄντα, τὸν ποιητὴν τοῦ παντός, τὸν μὴ ἀποξενούμενον τῶν δημιουργημάτων αὐτοῦ μηδὲ ἐγκαταλείποντα ταῦτα, ἀλλ' ἀγαπῶντα καὶ προστατεύοντα πᾶσαν ζωὴν. Θεὸν ὑπερβατικόν, μὴ συγχέομενον πρὸς τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπερκείμενον ἄπειρον ὅσον ταύτης, παρόντα ὁμῶς ἐν αὐτῇ καὶ συνέχοντα αὐτὴν καὶ προστατεύοντα καὶ ὑποστηρίζοντα ταύτην.

2. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ σημείου τούτου ἐν τινι μέτρῳ τὸ θεμέλιον τῆς λατρείας παρουσιάζεται τὸ αὐτὸ ἐν τε τῷ Ἰουδαϊσμῷ καὶ τῷ Χριστιανισμῷ, ἐν ἧττονι δὲ μοῖρα καὶ προδήλως ὑποδεστέρα καὶ ἐν τῷ Μωαμεθανισμῷ. Περαιτέρω ὁμῶς ἡ λατρεία τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνυψοῦται τοσοῦτον ἀνωτέρα ὅσον ὑπεροχωτέρα παρουσιάζεται ἢ ἐν τῇ Κ. Δ. ἀποκάλυψις τῆς ἐν τῇ Παλαιᾷ. Δὲν εἶναι βεβαίως καὶ ἐν τῇ Π. Δ. ὅλως ἄγνωστος ἡ πατρότης τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐκλεκτὸν λαόν Του. Ἄλλ' ἐξαιρέται ἐκεῖ περισσότερο ἢ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, ἐμφανιζομένου μᾶλλον ὡς ἀδυσωπῆτου τιμωροῦ παρὰ ὡς στοργικοῦ καὶ πανοικτίρμονος Πατρός. Ὁ νόμος τῆς ἀνταποδόσεως φαίνεται ἐκεῖ περισσότερο ἰσχύων τοῦ νόμου τῆς ἀφέσεως καὶ τοῦ ἔλεους. Ἐπὶ πλέον ὁ ἰδιάζων τόνος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς λατρείας αὐτοῦ παρουσιάζεται ἐν τῇ ἀποσαφήσει τῆς περι Τριαδικοῦ Θεοῦ ἀληθείας, τῆς ὁποίας ἀσθενεῖς τινες ὑπαινιγμούς ἀπαντῶμεν ἐν τῇ Π. Δ., μόνον ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως κατανοηθέντας. Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως ὁμῶς τῆς περι Τριαδικοῦ Θεοῦ ἀληθείας ἐξήρθη ἐξόχως ἐν τῷ Χριστιανισμῷ καὶ τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ καὶ ἡ περι ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς ἔννοια. Διότι ἤδη ἐν τῷ Χριστιανισμῷ λατρεύομεν τὸν Θεὸν οὐ μόνον ὡς δημιουργὸν πανάγαθον, ἐκδηλοῦντα τὴν ἀγάπην αὐτοῦ διὰ τῆς πανοικτίρμονος προνοίας του καὶ τῶν πολλῶν ἐγκοσμίων εὐεργεσιῶν του, ἀλλὰ καὶ ὡς Πατέρα τοσοῦτον ἀγαπήσαντα οὐ μόνον ἐν ἔθνος, ὡς ἄλλοτε τὸ Ἰσραηλιτικόν, ἀλλ' ὀλόκληρον τὸν κόσμον, ὥστε καὶ αὐτὸν τὸν μονογενῆ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ γεννηθέντα Ὑῖὸν ἔδωκεν, ἵνα ὁ κόσμος σωθῆ δι' αὐτοῦ.

3. Οὕτω τὸ προέχον ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ εἶνε, ὅτι ὁ Θεὸς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν· εἶνε ἡ ἄπειρος ἀγάπη τοῦ Πατρός πρὸς ἡμᾶς, ἡ ἐκδηλωθεῖσα οὐ μόνον ἐν τῇ δημιουργίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ εἰς θάνατον σταυρικὸν παράδοσει τοῦ ταπεινωθέντος καὶ μορφῆν δούλου ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ἡμῶν λαβόντος Μονογενοῦς Υἱοῦ Του. Ἐν τῷ Χριστῷ πειραματιζόμεθα τὴν ἀφατον καὶ ὑπερβαίνουσαν πᾶσαν κατάληψιν ἀγάπην τῆς θεότητος καὶ ὑπὸ τῶν τριῶν αὐτῆς προσώπων ἐκδηλωθεῖσαν. Διότι ἡ κένωσις καὶ μέχρι τῆς σμικρότητος ἡμῶν ταπεινώσις τοῦ Λόγου ἐγένετο καὶ εὐδοκία τοῦ Πατρός, συνεργεῖα δὲ καὶ τοῦ ἐπισκιάσαντος τὴν Παρθενομήτηρα ἁγίου Πνεύματος, τοῦ ἐκ τῶν ἁγίων αἰμάτων αὐτῆς δημιουργήσαντος τὸν ἐν ᾧ ἅμα τῇ συλλήψει ἐνώκησεν ὁ σαρκωθεὶς Λόγος ναόν. Οὕτω κατὰ τὴν παρατήρησιν τῆς Underhill(4)

4. Μν. ἔργ. σελ. 64.

πᾶσαι αἱ δυνατότητες τῆς χριστιανικῆς λατρείας τότε μόνον πραγματοποιοῦνται, ὅταν βασιζῶνται ἐπὶ τοῦ τύπου «Δόξα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι,» ὅστις μάλιστα κυριαρχεῖ ἐν ταῖς λειτουργίαις τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς. Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν βάσιν αὐτῆς ταύτην ὁ θεοκεντρικὸς χαρακτήρ τῆς λατρείας τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς θρησκείας μονοθεϊστικῆς καθίσταται ἅμα καὶ τριαδικός, καθ' ὅσον ἡ λατρεία αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὴν μίαν μὲν, ἀλλ' ἐν τρισὶ προσώποις αἰδίως ὑπάρχουσαν θεότητα.

4. Ὁ χριστοκεντρικὸς χαρακτήρ τῆς χριστ. λατρείας.

1. Δὲν εἶναι ἐν τούτοις αὕτη ἡ μόνη ἰδιάζουσα εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν βάσις. Σπουδαιότατα ἐξ ἐπόψεως λειτουργικῆς χωρὶα τῆς Κ.Δ. καὶ μάλιστα τοῦ βιβλίου τῆς Ἀποκαλύψεως μαρτυροῦσιν, ὡς ἤδη καὶ ἀλλαχοῦ εἴπομεν, ὅτι πρωϊμώτατα, ἀπ' αὐτῶν ἤδη τῶν ἀποστολικῶν χρόνων κατὰ τὰ καὶ ἐν τῇ στρατευομένη συμβαίνοντα καὶ ἡ ἐν οὐρανοῖς θριαμβεύουσα ἐκκλησία ἐν συμφωνίᾳ μετὰ τοῦ οὐρανίου κόσμου καὶ τῶν ἐκπροσωποῦσάν τὴν ὅλην δημιουργίαν δυνάμεων προσφέρει εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενον Αἰώνιον καὶ παλαιὸν τῶν ἡμερῶν τὴν λατρείαν αὐτῆς, καθ' ὃν χρόνον «ἀρνίον ἑστηκὸς ὡσεὶ ἐσφαγμένον» παρίσταται «ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν τεσσάρων ζώων καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων » (Ἀποκ. ε' 6), ἀνυμνούμενον καὶ τοῦτο ὑπὸ παντὸς κτίσματος διὰ τῆς λατρευτικῆς φωνῆς: «Τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ τῷ ἀρνίῳ ἡ εὐλογία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων» (Ἀποκ. ε' 13). Ἐὰν ἡ περιγραφή αὕτη τοῦ θείου ἀποκαλυπτοῦ δὲν μαρτυρῇ καὶ τὴν κρατοῦσαν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ χριστοκεντρικὴν μορφήν αὐτῆς, πάντως προβάλλεται ἐνωρίτατα ἐν αὐτῇ τῇ Κ.Δ. ὡς πρότυπον, καθ' ὃ ἔδει νὰ διαμορφωθῇ ἡ χριστιανικὴ λατρεία, ἐν τῇ ὁποίᾳ μετ' ἐμμονῆς νὰ τονίζεται ἡ αἰωνία σημασία τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀρνίου ἐσφαγμένου καὶ πρὸ καταβολῆς κόσμου προωρισμένου.

2. Οὕτως ἡ χριστιανικὴ λατρεία προσλαμβάνει καὶ χαρακτήρα χριστοκεντρικὸν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καθισταμένου ἀντικειμένου αὐτῆς οὐ μόνον ὡς ὑπερβατικοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἄλλων δύο προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος συνδοξαζομένου, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐνανθρωπήσαντος Σιωτήρος καὶ μετὰ τῆς θείας καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐπὶ ἀνακαινισμῷ καὶ ἐξυψώσει τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γένους προσλαβόντος. Ἴδου λοιπὸν τὸ ἐξόχως ἰδιάζον καὶ χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Εἶναι αὕτη τριαδικὴ ἅμα καὶ χριστοκεντρικὴ. Προδήλως δὲ εἰς οὐδεμιᾶς ἄλλης μονοθεϊστικῆς θρησκείας τὴν λατρείαν συναντᾶται τὸ γνῶρισμα καὶ χαρακτηριστικὸν τοῦτο, ἐφ' ὅσον ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Λόγου καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὑψίστη ἀποκάλυψις, ἵνα ὑπὸ τὸ φῶς ταύτης δημιουργηθῇ καὶ ἡ νέα λατρεία.

5. Ὁ ἐκ τῆς χριστοκεντρικῆς βάσεως αὐτῆς ἐμπλουτισμὸς τῆς χριστιανικῆς λατρείας.

1. Ἄλλ' ἡ χριστοκεντρικὴ βάση τῆς χριστιανικῆς λατρείας ἐπρόκειτο νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὴν πλουσιωτάτην διαμορφώσιν. Κατανοεῖ δὲ τις τὸν λόγον τῆς πλουσίας ταύτης διαμορφώσεως, ὅταν λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἀποκάλυψις εἶναι ἐν τῇ φύσει αὐτῆς ἱστορικὴ, πάντα δὲ τὰ ἱστορικὰ συμβάντα τῆς ζωῆς τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Κυρίου ἀποτελοῦσι τὰ ἐπὶ μέρος περιβλήματα ἢ σχήματα τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Ἐκαστον ἐξ αὐτῶν ἐγκρύπτει καὶ βαθυτέραν τινὰ ἀλήθειαν, τὰ κυριώτερα δὲ τούτων συνεχονται ἀμέσως πρὸς τὴν οἰκονομίαν τῆς ἀπολυτρώσεως. Ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου ἐπὶ παραδείγματι καὶ ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα εἶτα ἀνάληψις καὶ Πεντηκοστὴ ἀποτελοῦσι γεγονότα ὄχι ἀπλῶς συνδεόμενα πρὸς τὴν σωτηρίαν ἡμῶν, ἀλλὰ συντελέσαντα ταύτην.

2. Ἐντεῦθεν ἀνακύπτει ἡ δημιουργικὴ αἰτία καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ χριστιανικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους. Ἀδίκως συνήχθη ὑπὸ τινων ἐκ τῶν λόγων τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «ἡμέρας παρατηρεῖσθε καὶ μῆνας καὶ καιροὺς καὶ ἑνιαυτούς. Φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκῆ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς» (Γαλάτ. δ' 10—11. Πρβλ. καὶ Ρωμ. ιδ' 5—6), ὅτι ἡ πανηγυρικὴ τήρησις ἀγίων ἡμερῶν, καθ' ἃς συνάγονται οἱ πιστοὶ πρὸς ἑορτασμὸν καὶ εὐγνώμονα ἀνάμνησιν ὀρισμένων σωτηριολογικῶν ἢ ἄλλων συντελούντων εἰς οἰκοδομὴν αὐτῶν γεγονότων, ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου ὡς ἀντιτιθεμένη εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ θεὸς ἀπόστολος ἐπεζήτησε κυρίως διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ τούτων τὴν περιφρούρησιν τῆς χριστιανικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀπαλλασσοῦσης ἀπὸ τὸ δουλικὸν πνεῦμα καὶ φρόνημα, ὅπερ ἐδέσποζεν ἐν τῇ τηρήσει τῶν Ἰουδαϊκῶν ἑορτῶν. Ἄλλως οὐδ' οὗτος βεβηλοῖ τὸ Σάββατον. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐν τῇ μιᾷ Σαββάτων ἦτοι ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ συνηγμένων τῶν μαθητῶν ἐν Τρωάδι τοῦ κλάσαι ἄρτον, συμπαρίσταται, καὶ αὐτὸς καὶ διαλέγεται αὐτοῖς παρατείνων τὸν λόγον μέχρι τοῦ μεσονυκτίου (Πράξ. κ' 7), παραγγέλλει δὲ εἰς τοὺς Κορινθίους, ἵνα «κατὰ μίαν Σάββατον» θέτῃ ἕκαστος παρ' ἑαυτῷ προσόν τι ὑπὲρ τῶν ἐν Ἰουδαίᾳ ἀδελφῶν (Α'. Κορινθ. ισ' 2), παρέχει ἀφορτὰς ἐνδείξεις, ὅτι ἀνεγνώριζεν ἤδη καὶ αὐτός, ὅτι ἡ πρώτη τῆς ἐβδομάδος ἡμέρα λόγῳ τῆς ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου εἶχε προσλάβει ἰδιαιτέραν διὰ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν σημασίαν. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ Παῦλος δὲν ἀνεγνώριζεν, ὅτι ὁ καθορισμὸς ἡμερῶν πρὸς ὁμαδικὸν ἑορτασμὸν καὶ ἀνάμνησιν ὑπὸ τῶν πιστῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν σωτηρίαν ἡμῶν γεγονότων, δύναται νὰ ἀποβῇ μέσον ἀποτελεσματικώτατον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ὑψίστου ἰδεώδους, ὅπερ ἐστὶ τὸ νὰ καταστῇ ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ζωὴ μία συνεχὴς ἑορτὴ, καθ' ἣν ὁ χριστιανὸς συνεχῶς καὶ ἀδιακόπως θὰ ἐκδηλοῖ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐγνωμο-

σύνην αὐτοῦ προσφέρων ἑαυτὸν ἀπαύστως ὀλοκαύτωμα καὶ ζῶσαν θυσίαν ἐν τῷ βωμῷ τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν.

3. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὸν Κύριον, δὲν ὥρισεν μὲν αὐτὸς ἡμέρας ἑορτῶν τοῦ νέου Ἰσραήλ, τὸ γεγονὸς ὅμως, ὅτι οὐχὶ ἀπαξ, ἀλλ' ἐπανελημμένως συμμετέσχε τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα καὶ τῶν λοιπῶν ἑορτῶν τοῦ παλαιοῦ Ἰσραήλ, εἶνε ἀρκετὸν νὰ πείσῃ, ὅτι δὲν ἀντετίθετο εἰς τὸν καθορισμὸν ὠρισμένων ἡμερῶν πρὸς ἀπὸ κοινοῦ ἀνάμνησιν μεγάλων τῆς σωτηρίας γεγονότων καὶ πρὸς ὁμαδικὴν ἐκδήλωσιν τῆς λατρευτικῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν πανάγαθον Θεόν. Τὸ Πνεῦμα ἐξ ἄλλου, τὸ ὁποῖον ὑπεσχέθη ὁ Κύριος ν' ἀποστείλῃ εἰς τοὺς μαθητάς του, καὶ τὸ ὁποῖον θὰ ὠδήγηι τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ εἰς πᾶσαν τὴν σωτηριώδη ἀλήθειαν διὰ τῶν χαρισματοῦχων, τοὺς ὁποίους αὐτὸ ἐνέπνεεν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν προσευχῶν, τὰς ὁποίας αὐτὸ εἰς τὰ στόματα ἐκείνων ἐνέβαλλεν, ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἐκκλησίας καθώρισε καὶ τὰς νέας μορφὰς τῆς λατρείας, εἰς τὰς ὁποίας ἀπ' ἀρχῆς περιελήφθη καὶ ὠρισμένος κύκλος ἑορτῶν.

4. Οὕτω Θεοφάνεια, Πάσχα σταυρώσιμον καὶ ἀναστάσιμον, Πεντηκοστή μετὰ τῆς Ἀναλήψεως, πρωϊμώτατα καθιερωθεῖσαι ἑορταί, ὀδηγοῦσιν ἀλληλοδιαδόχως διὰ μέσου τοῦ ἔτους τὰς χριστιανικὰς ψυχὰς εἰς μελέτην τῶν κυρίων σταθμῶν τῆς ζωῆς τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ ἔργου τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ διὰ τῆς μελέτης ταύτης κινοῦσιν αὐτὰς εἰς εὐγνώμονα ἀφοσίωσιν καὶ εἰς ἀνάεωσιν τῆς καθιερώσεως αὐτῶν πρὸς τὸν λυτρωσάμενον αὐτὰς Σωτῆρα.

6. Αἱ ἑορταὶ τοῦ νέου Ἰσραήλ συγκρινόμεναι πρὸς τὰς ἑορτάς τοῦ παλαιοῦ Ἰσραήλ.

1. Εἶνε δὲ πρόδηλος ἡ διαφορὰ κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν σημασίαν τῶν ἑορτῶν τούτων, ὅπως ἐτελοῦντο καὶ ἑορτάζοντο εἰς τὸν παλαιὸν Ἰσραήλ, καὶ ὅπως ἀνακαινισθεῖσαι καὶ ἀναμορφωθεῖσαι παρελήφθησαν ὑπὸ τοῦ νέου Ἰσραήλ τῆς χάριτος. Τὸ Πάσχα παρὰ τῷ παλαιῷ Ἰσραήλ ἦτο καθαρῶς ἔθνικὴ ἑορτή, καθ' ἣν οὗτος ἀνεμνησκето εὐγνωμόνως τὴν δι' ἐξαιρετικῆς προστασίας καὶ ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς σκληρᾶς δουλείας τοῦ Φαραῶ. Τὸ Πάσχα παρὰ τῷ νέῳ Ἰσραήλ ἀπέβη ἑορτὴ καθολικὴ, ἐνδιαφέρουσα ὀλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς θυσίας τοῦ ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ ἐλυτρώθη ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους καὶ ἐπανήχθη εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ φωτός. Καὶ ἡ ἑορτὴ τῆς Σκηνοπηγίας παρὰ τῷ παλαιῷ Ἰσραήλ ὑπενεθύμιζεν εἰς αὐτὸν τὴν κατὰ τὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ διαμονὴν αὐτοῦ ἰδιαιτέραν πρόνοιαν, τὴν ὁποίαν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐπεδείξατο ὁ Θεός. Κατὰ δὲ τὴν Πεντηκοστήν, ὅτε προσήγοντο εἰς τὸν ναὸν καὶ αἱ ἀπαρχαὶ τῆς κτίσεως, ἐμνημόνευεν ὁ παλαιὸς Ἰσραήλ τὰς ἐκ τῆς φύσεως καὶ τῶν προϊ-

όντων αὐτῆς δαψιλεῖς εὐεργεσίας τοῦ αὐξάνοντος τὰς φυτείας καὶ εὐλογοῦντος τὰ ἔργα τῶν χειρῶν τοῦ Ἰσραὴλ παντεπόπτου Θεοῦ. Ἄλλ' ἐν τῇ καινῇ οἰκονομίᾳ κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν διὰ τῆς κατ' αὐτὴν καταπέμφσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἵνα καταμείνῃ εἰς τὸ διηνεκὲς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς νέω ἀμπελῶνι τοῦ Κυρίου, συντελεῖται ἡ ἔναρξις τῆς νέας πνευματικῆς καρποφορίας ἀνά σύμπασαν τὴν οἰκουμένην, τῆς ὁποίας αἱ προσαγόμεναι ἀπαρχαὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἐν οὐρανοῖς θριαμβεύουσαν ἐκκλησίαν τῶν πρωτοτόκων, τὴν ἀπὸ παντὸς γένους καὶ πάσης φυλῆς τῶν ἀπὸ τῆς γῆς συναγομένων.

2. Οὕτω τὸ χριστιανικὸν ἔτος ἀναφέρεται μάλιστα καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὰς πνευματικὰς εὐεργεσίας, τὰς ὁποίας εἰς τὴν ὄλην ἀνθρωπότητα διὰ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος υἱοῦ του ἐπεδαψίλευσεν ὁ Θεὸς καὶ αἵτινες συνοψίζονται εἰς τὴν ἐν Χριστῷ ἀπολύτρωσιν. Ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ δέ, τῷ Λόγῳ τοῦ Πατρὸς τῷ ἐνανθρωπήσαντι, ὁ Ὅποιος ἔζησεν ὡς ἄνθρωπος, ἀπέθανε καὶ ἀναστὰς ζῆ αἰώνιως παρὰ τῷ Πατρὶ ὡς μέγας ἀρχιερεὺς καὶ μεσίτης μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ὁ χριστιανὸς λάτρης λατρεῖ τὸν αἰώνιον καὶ τρισυπόστατον Θεόν, τὸν ἀποκαλύψαντα ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ πρὸς Αὐτόν, τὸν ἐν τρισὶ προσώποις ἀιδίως ὑπάρχοντα καὶ αἰώνιως δοξαζόμενον ἀναπέμπει καὶ ἀναφέρει διὰ τοῦ Χριστοῦ τὸν αἰώνιον ὕμνον καὶ τὴν ἀπεριόριστον λατρείαν δοξάζων αὐτὸν «ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ», ἅτινα ἀνήκουσιν εἰς αὐτόν.

3. Δεδομένου δέ, ὅτι κέντρον, ἀλλὰ καὶ ἐπιστέγασμα τῆς ὄλης χριστιανικῆς λατρείας εἶνε ἡ θεία εὐχαριστία, ἥτις συγχρόνως τυγχάνει καὶ μυστηριακὴ μὲν καὶ ἀναίμακτος, ἀλλὰ πραγματικὴ καὶ ζῶσα ἀναπαράστασις τῆς θυσίας τοῦ Γολγοθᾶ, ἐφ' ὅσον ἐν τῷ μυστηρίῳ τούτῳ ἔχομεν καὶ πραγματικῶς παρόντα τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θυσιασθέντα ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ, ἡ χριστιανικὴ λειτουργία δὲν ἤργησε νὰ προβληθῇ καὶ ὡς συμβολίζουσα πάντας τοὺς σταθμοὺς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τοῦ Κυρίου. Οὕτως ἐνῶ καθ' ἣν ἐρμηνείαν συναντῶμεν εἰς τὰς παλαιὰς μυσταγωγικὰς Κατηχήσεις τῶν Πατέρων καὶ ἐκκλ. συγγραφέων τοῦ Δου καὶ Βου αἰῶνος, ἡ ἀναφορὰ καὶ τὸ περὶ τὴν προσκομιδὴν μέρος τῆς προαναφορᾶς ἐθεωροῦντο ὡς σημαίνοντα τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, κατὰ τοὺς λειτουργικοὺς τῆς κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐκκλησίας, ἡ πρόθεσις ἐξελήφθη ὡς φάτνη, ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ δισκαρίου ἐπιτιθέμενον πρὸς διευκόλυνσιν τῆς καλύψεως τοῦ ἀμνοῦ σκευὸς ὀνομάσθη ἀστερίσκος, τὸ δὲ τμήμα τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν λειτουργία τῶν κατηχομένων ἐθεωρήθη ὡς ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν προφητικὴν μὲν προεξαγγελίαν τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου (=ἀντίφωνα), ὡς ἐμφάνις δὲ αὐτοῦ καὶ ὡς ἔξοδος εἰς τὸ κήρυγμα καὶ εἰς τὴν δημοσίαν αὐτοῦ δράσιν (μικρὰ εἴσοδος, ἀναγνώσματα, κήρυγμα). Τοσαῦτα περὶ τοῦ χριστοκεντρικοῦ χαρακτῆρος τῆς χριστιανικῆς λατρείας.

7. Λατρεία εὐγνώμονος ταπεινώσεως, ἀλλὰ καὶ παρρησίας.

1. Ἄλλ' ἀκριβῶς ὁ χριστοκεντρικὸς χαρακτήρ τῆς νέας λατρείας καθιστᾷ ταύτην καὶ λατρείαν ἐντόνου καὶ ἐξαιρετικῶς θερμῆς εὐγνωμοσύνης. Ἡ συναίσθησις, ὅτι ἐξ ἀπείρου ἀγάπης ὁ Ὑψιστος Θεὸς παραπεσόντα ἀγνωμόνως τὸν ἄνθρωπον ἀνέστησε πάλιν καὶ οὐκ ἀπέστη πάντα ποιῶν ἕως αὐτὸν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνήγαγε καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἐχαρίσατο τὴν μέλλουσαν», προσδίδει εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν τὸν σταθερὸν τόνον τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ ὁ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ λάτρης ὑπὲρ πάντα ἄλλον συναισθάνεται, ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν τοσοῦτον εὐεργετήσαντα αὐτὸν Θεὸν ἄξιον τοῦ πλήθους τῶν δωρεῶν καὶ τοῦ πρὸς αὐτὸν ἐκχυθέντος ἀνεξαντλήτου ἐλέους του. Συναισθάνεται ὁ χριστιανὸς λάτρης, ὅτι εὐρίσκεται ἐνώπιον τοῦ ἀοράτου, τοῦ ἀθανάτου Θεοῦ, ὁ Ὅποιος κατὰ τὸν ἐν τῇ ἀναφορᾷ τοῦ Σεραπίωνος πρόλογον εἶνε ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς, τοῦ φωτός, πάσης χάριτος καὶ ἀληθείας, ὁ φιλόανθρωπος καὶ φίλος παντὸς πτωχοῦ καὶ ἐξουθενημένου Κύριος, ὁ καταλλάξας τοὺς πάντας πρὸς ἑαυτὸν διὰ τῆς ἐπιδημίας τοῦ ἡγαπημένου Υἱοῦ του καὶ πρὸς τὸ ἄπειρον μεγαλεῖον καὶ τὴν ἄμετρον ἀγάπην καὶ ἀγαθότητα τοῦ μεγάλου καὶ φοβεροῦ Θεοῦ ἀντιβάλλει τὴν ἰδικὴν του πτωχείαν, ἀσθένειαν καὶ ἀθλιότητα. Καὶ ἐνῶ' ἐξ ἑνὸς ἀναφωνεῖ «Δόξα σοι, Δέσποτα παντοκράτορ καὶ πανάγαθε», ρίπτων πρὸς τὴν γῆν τὰ βλέμματα καὶ μὴ ἀνυψῶν τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἄνω μετὰ βαθείας συντριβῆς προσθέτει τὸ «Φιλόανθρωπε καὶ πανοικτίρμον, Κύριε, ἐλέησόν με τὸν ἁμαρτωλόν».

2. Οὕτω θερμὴ εὐγνωμοσύνη καὶ ἀναγνώρισις τῶν θείων τελειοτήτων καὶ τῶν πρὸς ἡμᾶς ἀπειρῶν καὶ ἀνεκτιμῆτων εὐεργεσιῶν του ἐξ ἑνός, ἀλλὰ καὶ ταπεινόφρων συναίσθησις καὶ συντριβὴ ἐξ ἐτέρου ἐκ τῆς θεωρήσεως τῆς ἀθλιότητος, τῆς πτωχείας καὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦ χριστιανοῦ λάτρου ἀποτελοῦσι τοὺς δύο πόλους, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ χριστιανικὴ λατρεία προσλαμβάνουσα μετὰ τοῦ ἀρώματος τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐγνωμοσύνης καὶ τὸν χρωματισμὸν τῆς μετανοίας. Ἡ πεποιθησις ἐξ ἄλλου, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ χριστιανὸς λάτρης ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς πληροφορίας ὅτι εἶνε τέκνον Θεοῦ, τοῦ μεταδίδει τὴν βεβαιότητα, ὅτι ὅσονδήποτε πτωχὴ καὶ ἂν εἶνε ἡ λατρεία του, ὁ ἀγαθὸς Θεὸς οὐ μόνον δέχεται, ἀλλὰ καὶ καταδέχεται νὰ ἐκζητῇ ταύτην παρ' αὐτοῦ, πληροῖ αὐτὸν εἰρήνης καὶ μεταμορφώνει εἰς χαρὰν τὴν συντριβὴν αὐτοῦ. Ὁ τόνος οὗτος τῆς χριστιανικῆς λατρείας, ὁ δημιουργούμενος ἐκ τῶν συναισθημάτων τῆς θερμῆς εὐγνωμοσύνης ἀλλὰ καὶ τῆς εἰρηνικῆς συντριβῆς καὶ τῆς δημιουργούσης γαλήνης συνειδήσεως μετανοίας, ἐκφράζεται ἄριστα ἐν τῇ πρώτῃ εὐχῇ, τὴν ὁποίαν ἐν τῇ λειτουργίᾳ

τοῦ Ἰακώβου ἀπευθύνει περὶ ἑαυτοῦ ὁ λειτουργὸς λέγων: «Οὐχ ὡς ἄξιος ὑπάρχω, ἀλλ' εἰς τὴν σὴν ἀφορῶν ἀγαθότητα, ἀφήμι σοι τὴν φωνήν: Ὁ Θεὸς ἰλάσθητί μοι τῶ ἀμαρτωλῶ ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν Σου, καὶ οὐκ εἰμι ἄξιος ἀνοφθαλμηῖσαι τῇ ἱερᾷ σου ταύτῃ καὶ πνευματικῇ τραπέζῃ». Ἀντιβάλλει πρὸς τὴν ἄπειρον τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητα τὴν ἰδίαν βαθεῖαν ἀθλιότητα. Δὲν παρεμποδίζεται ἕμως ἀπὸ τοῦ νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὸ θεῖον θυσιαστήριον καὶ νὰ συνενώσῃ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἐν εὐγνωμοσύνῃ μετὰ τοῦ ἐπουρανίου κόσμου εἰς δοξολογίαν τοῦ ἀπείρου μεγαλείου τοῦ Θεοῦ.

8. Λατρεία ἑξαγιαστική.

1. Ἀλλὰ καὶ ὁ σκοπὸς, πρὸς τὸν ὁποῖον κατατείνει πᾶσα μονοθεϊστικὴ λατρεία, πραγματοποιεῖται ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ εὐρύτερον, βαθύτερον καὶ ριζικώτερον. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ ἑξαγιασμὸς τοῦ λάτρου καὶ τῆς ὄλης ζωῆς αὐτοῦ, ἡ ὀλοκληρωτικὴ τούτου μεταμόρφωσις εἰς καινὴν ἐν Χριστῶ κτίσιν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ὑπὸ τῆς ἐν ἐπιγνώσει συμμετοχῆς ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ ἐξυπηρετεῖται. Τὸ λατρεῦειν ἐν πνεύματι καὶ ἐν ἀληθείᾳ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφοσιώσει ἀποσκοπεῖ καὶ ἄγει εἰς τὸ ζῆν θεαρέστως καὶ εἰς τὸ προσφέρειν τὸν λάτριν ὀλόκληρον τὴν ὑπαρξίν του ἀνάθημα καὶ ἀφιέρωμα καὶ ζῶσαν θυσίαν εἰς τὸν Θεόν. Ἡ λατρεία ἡ χριστιανικὴ εἶνε καθ' ἑαυτὴν δύναμις ἑξαγιαστικὴ, κύριος δὲ σκοπὸς ταύτης εἶνε ὁ ἑξαγιασμὸς τῆς ζωῆς τοῦ λάτρου, τοῦ ὑποτάσσοντος ἑαυτὸν εἰς τὴν μεταμορφοῦσαν καὶ ἀνακαινίζουσαν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ, εἰς στενὴν ἐπαφὴν καὶ ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ ὁποίου θέτει ἡ λατρεία αὕτη τοὺς μετέχοντας εἰς αὐτήν. Καὶ δὲν ὑπῆρξε μὲν ἡ ἑξαγιαστικὴ αὕτη δύναμις ξένη καὶ πρὸς τὴν Ἰουδαϊκὴν λατρείαν, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἡ χάρις, ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις, δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπιφανῆ, τὰ περὶ ἐσωτερικῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὸν Θεὸν κηρύγματα τῶν προφητῶν, τὰ χαρακτηρίζοντα ὡς περιττὰς καὶ ἀνωφελεῖς τὰς θυσίας καὶ τὴν τήρησιν τῶν ἑορτῶν, ἐφ' ὅσον ταῦτα περιωρίζοντο εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους καὶ δὲν ἦσαν ὑπερχειλίσεις ἐσωτερικῆς καὶ βαθείας εὐλαβείας, παρέμενον ἄνευ ἀποτελέσματος τινός.

2. Οὕτως ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐξαιρεται μᾶλλον ὁ ἐξωτερικὸς τοῦ σώματος καθαρμὸς ἀπὸ παντός ἀκαθάρτου μολυσμοῦ κατὰ τὰς περὶ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων διακρίσεις τοῦ νόμου, ὁ δὲ διὰ τῶν ζωοθυσιῶν ἑξαγιασμὸς μὴ ἀποτελῶν πραγματικὴν τῆς καρδίας ἀνακάθαρσιν ὑπεβοῆθει μόνον εἰς τὴν συναίσθησιν τῆς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐνοχῆς, διήγειρεν αἰσθήματα μετανόιας καὶ ἐχορήγει τὴν πρὸς συμμετοχὴν ἐν τῇ λατρείᾳ τελετουργικὴν καθαρότητα. Τοῦναντίον ἡ χριστιανικὴ λατρεία πρωτίστως διὰ τῶν καθωρισμένων ἐν αὐτῇ εὐχῶν καὶ τῶν ἀπαρτιζουσῶν τὸ σύνολον αὐτῆς ἀκολουθιῶν, τῶν ἀναφερομένων εἰς πᾶσαν περίοδον τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα τὰ συμ-

βεβηκότα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου (γεννήσεως, γάμου, ἀσθενείας, θανάτου, μνημοσύνων), ἀκολουθοῦσα τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἐκτύλιξιν τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους αὐτῆς, διεισδύει εἰς πάσας τὰς λεπτομερείας τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ ζητεῖ νὰ συνυφανθῇ μετ' αὐτῆς. Διὰ πάντων δὲ τούτων συντελεῖ εἰς τὸ νὰ πραγματοποιῶνται παρὰ τῷ λάτρει αἱ παραγγελίαι τοῦ Παύλου: «ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε, ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε». «Ἔιτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε» (Α΄. Θεσσαλ. ε 17, Α΄. Κορινθ. ι' 31). Καὶ αἱ ἐν αὐτῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἐπικλήσεις ἐν τοῖς εὐχαρίστοις καὶ ἐν τοῖς θλιβεροῖς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐλπίζομένοις ἀποσκοποῦσιν οὐχὶ εἰς τὴν ἐπίτευξιν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ ὑλικῆς εὐμαρείας, τὰ ὅποια ἐπεζήτησαν οἱ Ἰσραηλῖται, ἀλλὰ εἰς τὸν ἐξαγιασμὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς κατὰ πάσας τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς, καὶ αὐτὰς τὰς θλιβεράς, ἔτι δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἀσθενειῶν καὶ τοῦ θανάτου, τὰς ὁποίας τοσοῦτον ἐφοβεῖτο ὁ παλαιὸς Ἰσραήλ.

3. Κυρίως ὁμοῦς διὰ τῶν μυστηρίων αὐτῆς καὶ τῆς νέας αἰωνίου καὶ ἀτιμήτου θυσίας, τῆς ἀποτελοῦσης πραγματικὴν ἀναπαράστασιν καὶ συνέχειαν τῆς ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ θυσίας, τῆς θείας Εὐχαριστίας τ.ἔ. ἥτις εἶνε καὶ τὸ κέντρον, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπισφράγις τῆς ὅλης χριστιανικῆς λατρείας, ἀποκτᾷ ἡ λατρεία αὕτη τὴν μεταμορφωτικὴν καὶ ἀνακαινιστικὴν δύναμιν, τὴν εἰσδύουσαν εἰς τὰ βάθη τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου καὶ δημιουργοῦσαν ἐν αὐτοῖς τὴν καινὴν ἐν Χριστῷ κτίσιν.

9. Λατρεία θυτήριος, λογικὴ καὶ πνευματικὴ.

1. Πράγματι ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἶναι ἡ μόνη ἀπηλλαγμένη νεκρῶν τύπων θυτήριος λατρεία, ἡ ἐπαληθεύουσα πάσας τὰς ἐν τοῖς θυσίαις τοῦ παλαιοῦ Ἰσραὴλ σκιάδας προεικονίσεις. Τρία εἶδη θυσιῶν ἐπετάττοντο ἐν τῇ Π. Δ. "Ἦτοι: τὸ ὀλοκαύτωμα, ὅπερ ἐκαίετο ὀλόκληρον καὶ ἐγίγνετο δεκτὸν ἐν τῷ συνόλω αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· αἱ εἰρηναίαι, ἐν ταῖς ὁποίαις συνεδυάζετο καὶ θυσιαστικὸν γεῦμα, διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ ὅποιον ὁ λάτρης εἰσῆρχετο εἰς στενωτέραν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ οἶονεῖ ἐπεζητεῖτο, ὅπως καταστῇ κοινωνὸς καὶ τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ εἰσαγόμενος εἰς νέαν ἐν αὐτῷ ζωὴν· καὶ τέλος ἡ περὶ ἀμαρτίας προσφορά, διὰ τῆς ὁποίας ἐπεζητεῖτο ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν συνοδούουσαν αὐτὴν ὁμολογίαν τῆς ἐνοχῆς τοῦ προσφέροντος ἢ ἐξιλέωσις αὐτοῦ καὶ ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ συμφιλίωσις καὶ καταλλαγὴ. Τὰ τρία ταῦτα εἶδη τῆς θυσίας ἔδιδον ζωηρὰν ἔκφρασιν εἰς τρεῖς σταθεράς ὠθήσεις καὶ ἀνάγκας τοῦ λάτρου: ἦτοι ἐξίλασμον, προσφορὰν καὶ κοινωνίαν, τὰ τρία δὲ ταῦτα ἐπιζητεῖ πᾶσα θρησκεύουσα προσωπικότης καὶ προσεγγίζουσα διὰ τῆς λατρείας πρὸς τὸν Ἰψιστον Θεόν. Καὶ διὰ πάντα μετ' ἐπιγνώσεώς τινος προσκείμενον εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ναοῦ

Ἰουδαῖον μετάνοια, ἐξιλέωσις, εὐχαριστία, καὶ ἀναγνώρισις τοῦ θείου μεγαλείου, πῶθος πρὸς κοινωνίαν τῆς θείας ζωῆς, ἀνάγκαι πρὸς θεραπείαν ἐξεφράζοντο καὶ ἐνεσωματοῦντο εἰς πᾶσαν προσφορὰν αὐτοῦ καὶ θυσίαν εἰς τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ.

2. Ἦδη ὁμως καὶ ὑπὸ τῶν προφητῶν διεκηρύχθη, ὅτι αἱ ὄλκιμα αὐταὶ θυσίαι ἐγένοντο δεκταὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, μόνον καθ' ὅσον ἐξέφραζον τὴν ἐσωτερικὴν λατρευτικὴν διάθεσιν τοῦ λάτρου καὶ τὴν προσωπικὴν αὐτοπροσφορὰν αὐτοῦ. Κατεκρίθη ὑπὸ τῶν προφητῶν διὰ ζωηρῶν ἐκφράσεων καὶ χαρακτηρισμῶν ὡς νεκρὸς καὶ ἐστερημένος πάσης δυνάμεως τύπος ἢ προσφορὰ θυμάτων, ἢ μὴ ἐμψυχουμένη ὑπὸ γνησίας ἐσωτερικῆς ἀφοσιώσεως καὶ ἀληθοῦς συντριβῆς καὶ μετανοίας καὶ εὐγνωμοσύνης. «Μερίσθηκα, ἀπῶσμαι ἐορτὰς ὑμῶν καὶ οὐ μὴ ὀσφρανθῶ θυσίας ἐν ταῖς πανηγύρεσιν ὑμῶν. Διότι ἐὰν ἐνέγκητέ μοι ὀλοκαυτώματα καὶ θυσίας ὑμῶν, οὐ προσδέξομαι». «Καὶ ψαλμὸν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι», λέγει ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἄμώς (ε 21—23) πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας. Ἐξαίρων δὲ δι' ἄλλου προφήτου (Ὡσηέ στ' 7) τὸ ἐμψυχοῦν τὰς ἐξωτερικὰς θυσίας γνήσιον λατρευτικὸν πνεῦμα διακηρύττει: «ἔλεος θέλω [μᾶλλον] ἢ θυσίαν, καὶ ἐπίγνωσιν Θεοῦ ἢ ὀλοκαυτώματα». Ἡ συντριβὴ δὲ τῆς μετανοίας καὶ ἡ ἀπόφασις καὶ διάθεσις τῆς αὐτοπροσφορᾶς καὶ τὸ μυστήριον τῆς κοινωνίας μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἅτινα αἰσθητοποιοῦνται καὶ οἰονεὶ δραματοποιοῦνται εἰς τὰς λειτουργικὰς θυσίας, τονίζονται καὶ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς ὡς ἡ οὐσία τῆς λατρείας. «Θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον. Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει», διασαλπίζει ὁ Δαβὶδ εἰς τὸν κατ' ἐξοχὴν ψαλμὸν τῆς μετανοίας. Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν (ψαλμ. ρμ' 2) παρακαλεῖ, ἵνα ἢ ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτοῦ ἀναπεμπομένη πρὸς τὸν Θεὸν «προσευχή» αὐτοῦ κατευθυνθῇ «ὡς θυμίαμα ἐνώπιον» αὐτοῦ. Αἰσθητοποιῶν δὲ καὶ διὰ ζωηρᾶς εἰκόνας τὴν ταπεινόφρονα καὶ πλήρη ἐμπιστοσύνης διάθεσιν, μετὰ τῆς ὁποίας ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Θεὸν τὰ αἰτήματά του, ἀναφωνεῖ: «Πρὸς σὲ ἦρα τοὺς ὀφθαλμοὺς μου, τὸν κατοικοῦντα ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἴδου ὡς ὀφθαλμοὶ δούλων εἰς χεῖρας τῶν κυρίων αὐτῶν, ὡς ὀφθαλμοὶ παιδίσκης εἰς χεῖρας τῆς κυρίας αὐτῆς, οὕτως οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, ἕως οὗ οὐκ οὐκ εἰσιπῆσαι ἡμᾶς» (Ψαλμ. ριβ' 1—2).

3. Τὸ γνήσιον τοῦτο πνεῦμα τῆς λατρείας, τὸ προσδίδον εἰς πᾶσαν προσφορὰν ἢ προσευχὴν τοῦ λάτρου ἐξ ὀλοκλήρου πνευματικὴν ἔννοιαν καὶ καθιστῶν τὴν θυσίαν αὐτοῦ λογικὴν, ἐνεσωματώθη πλήρως ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ, ἥτις ἀποκορυφοῦται ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας Εὐχαριστίας, τῆς ἀποτελούσης τὴν τελείαν καὶ ἀπολύτως θεάρεστον καὶ κατὰ πάντα λογικὴν καὶ πνευματικὴν θυσίαν. Κατανοεῖ δὲ τοῦτο πᾶς τις, ὅταν ἐνθυμηθῇ τὸ ἕπερ καὶ ἀνωτέρω ἐτονίσασμεν, ὅτι ἡ θεία Εὐχαριστία ἀποτελεῖ πραγματικὴν ἀναπαράστασιν καὶ ἀναίμακτον μὲν, ἀλλὰ ζῶσαν συνέχισιν τῆς θυσίας τοῦ

Γολγοθᾶ, ἥτις προσήλκυσε τὴν ἀπόλυτον εὐαρέσκειαν τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ ὡς ἀνθρωποθυσία, ἀλλ' ὡς ἀποκορύφωσις τῆς ἀπολύτου ὑποταγῆς, τῆς μέχρι θανάτου, καὶ θανάτου σταυρικοῦ, ἐκδηλωθείσης τοῦ Θεοανθρώπου εἰς τὸ θεῖον θέλημα. Πραγματικὸν ὀλοκαύτωμα καὶ εὐωδυστάτη καὶ ἀπολύτως ἀμόλυντος προσφορά ὑπῆρξεν ὀλόκληρος ἡ ζωὴ τοῦ Κυρίου, τοῦ ἐν ἀφοσιώσει τελείᾳ πρὸς τὸν ἐν οὐρανοῖς Θεὸν ὑποτάξαντος ἐν ἀπολύτῳ ἀναμαρτησίᾳ ἑαυτὸν πρὸς τὸ θεῖον θέλημα καὶ καθ' ἕλον τὸν βίον αὐτοῦ ἔχοντος πρὸ ὀφθαλμῶν ζωηρῶς διαζωγραφούμενον ἐν πάσαις ταῖς λεπτομερείαις αὐτοῦ τὸ φρικτὸν καὶ ταπεινωτικὸν πάθημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ ὑπακοὴ αὐτῆ θὰ τὸν ὠδήγει. Εἰς τὰ τρία δὲ κύρια σημεῖα τοῦ πάθους, τὸν μυστικὸν Δεῖπνον δηλαδή, τὴν Γεθσημανῆ καὶ τὸν Σταυρὸν ἐπραγματοποιήθησαν καὶ διεκηρύχθησαν αἱ ἔννοιαι τῆς θυσίας ὡς θείας κοινωνίας, ὡς ὀλοψύχου καὶ ὀλοκληρωτικῆς προσφορᾶς καὶ ὡς πράξεως ἐξιλεώσεως καὶ καταλλαγῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ.

4. Συμμετέχων εἰς τὴν θυσίαν ταύτην ὁ πιστὸς ἔχει πρὸ αὐτοῦ τὸν Θεάνθρωπον αὐτὸν ὡς μέγαν καὶ αἰώνιον ἀρχιερέα καὶ ὡς ἀμὸν τοῦ Θεοῦ ἄμωμον καὶ μόνον ἀναμάρτητον προσφέροντα ἑαυτὸν συμφώνως καὶ πρὸς τὴν εὐχὴν τοῦ χερουβικοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ πρὸ τοῦ θυσιαστηρίου αἰσθητῶς τελεσιουργῶν τὸ μυστήριον ἄνθρωπος λειτουργὸς ὁμολογεῖ πρὸς τὸν ἀοράτως παριστάμενον Κύριον, ὅτι «σὺ εἶ ὁ προσφέρων καὶ προσφερόμενος» ἀλλὰ καὶ «προσδεχόμενος» τὴν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ἐπαναλαμβανομένην μυστηριακῶς, ἀλλ' ἐφάπαξ εἰς τὸ διηκεκὸς προσενεχθεῖσαν θυσίαν. Κοινωνῶν δὲ τοῦ μυστηρίου ὡς οὐρανίας καὶ θυτηρίου τροφῆς, κοινωνεῖ τῆς θείας ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ καὶ συννοῦται μετ' αὐτοῦ καθιστάμενος ὀλονὲν καὶ περισσότερον ζωντανὸν μέλος αὐτοῦ καὶ ἀφομοιούμενος πρὸς αὐτόν.

5. Ἡ τοιαύτη περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας ἀντίληψις διακηρύττεται ἤδη ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τῆς Κ.Δ., ἐνθα ὁ μὲν θεόπνευστος συγγραφεὺς τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς διαβεβαίει, ὅτι «ἔχομεν θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες» (Ἑβρ. ιγ' 10), ὁ δὲ θεῖος Παῦλος σαφῶς καὶ κατηγορηματικῶς ἀποφαίνεται, ὅτι «τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν, κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστὶν» καὶ «ὁ ἄρτος, ὃν κλῶμεν, κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστίν». Ὁρμώμενος δὲ ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι «οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσίν», ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς τρώγοντας τὰ εἰδωλόθυτα ὑπενθυμίζων εἰς αὐτούς, ὅτι οὕτω καθίστανται «κοινωνοὶ τῶν δαιμονίων» καὶ βεβαίῳ αὐτοὺς ἐντόνωσ, ὅτι «οὐ δύναται ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων» οὐδὲ «τραπέζης Κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμονίων» (Α' Κορινθ. ι' 16, 20—21). Ἡ αὕτη ἀλήθεια ἐκφράζεται τόσον εἰς τὰς συγγραφὰς τῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων καὶ συγγραφέων, ὅσον καὶ εἰς τὰς παλαιὰς ἀναφοράς, καθὼς καὶ εἰς πάσας τὰς μεγάλας λειτουργίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ μία ἀληθής, ἀγία καὶ ἄμωμος καὶ μόνη παρὰ τῷ Θεῷ δε-

κτῆ θυσία εἶνε ἡ αἰωνία καὶ πᾶσαν κατάληψιν ὑπερβαίνουσα ἐκδηλώσις τῆς θείας ἀγάπης, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἐνανθρωπήσας Υἱὸς προσφέρει ἑαυτὸν εἰς τὸν Πατέρα του ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν ἐνώσει μετ' αὐτῆς ὡς μυστικοῦ σώματός του καὶ ἡ ὁποία θυσία, καίπερ μία καὶ ἀδιαίρετος οὖσα, παρίσταται καὶ ἐπαναλαμβάνεται ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ εἰς τὰ ἑκασταχοῦ θυσιαστήρια τῶν χριστιανῶν καὶ καθ' ἑκάστην τέλεσιν τῆς θείας Εὐχαριστίας⁽¹⁾.

10. Θυσία τοῦ ὄλου σώματος τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ λοιπόν, ὡς ἤδη ὑπὲρ ἠχθημεν, προσφέρει ἑαυτὸν ὁ ἐν μέσῳ τῶν συνηγμένων πιστῶν ἀοράτως συνὼν μέγας Ἀρχιερεὺς οὐχὶ ἀσχετῶς καὶ κεχωρισμένως ἀλλὰ συνηνωμένος μετὰ τοῦ μυστικοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἡ Ἐκκλησία. Ἡ ὅλη Ἐκκλησία κατὰ τὸ τμήμα αὐτῆς τὸ κυκλοῦν κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀναφορᾶς τὸ ἐπίγειον θυσιαστήριον, τὸ διὰ τοῦ πνεύματος συνηνωμένον εἰς ἓν σῶμα μετὰ τῶν ἀπανταχοῦ τῆς γῆς πιστῶν καὶ μετὰ τῆς ἐν οὐρανοῖς θριαμβευούσης Ἐκκλησίας, προσφέρει τὴν θυσίαν τῆς Εὐχαριστίας, τὴν ἀναπαριστώσαν πραγματικῶς τὸ ἐξιλαστήριον πάθημα τῆς Κεφαλῆς αὐτῆς. Πράγματι ἐν τῇ προϋμωτάτῃ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πρῶτον χριστιανικὸν αἰῶνα ἀναγομένη εἰκόνι τῆς χριστιανικῆς λατρείας, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει αὐτοῦ (δ' 2—11, ε' 6—14, ζ' 9—17) διαζωγραφεῖ, ὡς εἶδε ταύτην ἐν ὀπτασίᾳ ἐπιτελουμένην ἐν τῷ οὐρανῷ, ταῦτα ἀκριβῶς τὰ χαρακτηριστικὰ προβάλλονται ἀνάγλυφα. Ἡ ἐν τῷ οὐρανῷ

1. Οὕτως ἐν τῇ Βυζαντινῇ Λειτουργίᾳ ἡ τελετὴ τῆς προθέσεως εἶναι προπαρασκευῆ τῶν πρὸς καθαγιασμὸν χωριζομένων τιμίων δώρων καὶ ἰδία τοῦ Ἄμνου διὰ πράξεων συμβολιζουσῶν τὰ τοῦ Πάθους Κυρίου. Καὶ ἐν τῇ εὐχῇ τοῦ Χερουβικοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ διακηρύττεται ὁ Κύριος μέγας ἡμῶν ἀρχιερεὺς καὶ ὡς τοιοῦτος παραδοὺς ἡμῖν «τῆς λειτουργικῆς καὶ ἀναιμάκτου θυσίας τὴν ἱερουργίαν», παρουσιάζεται, ὡς ἤδη εἶπομεν, καὶ ὡς τὴν θυσίαν ταύτην ἀποσφύρον καὶ προσφερόμενος καὶ προσδεχόμενος καὶ διαδιδόμενος δι' αὐτῆς. Ἐν δὲ τῇ εὐχῇ τῆς Προσκομιδῆς παρακαλεῖ ὁ λειτουργὸς τὸν Θεόν, ἵνα εὕρῃ μετὰ τοῦ λαοῦ χάριν ἐνώπιον αὐτοῦ «τοῦ γενέσθαι αὐτῷ εὐπρόσδεκτον τὴν θυσίαν ἡμῶν». Σαφέστερον καὶ πλατύτερον ἡ αὐτὴ περὶ τῆς Εὐχαριστίας ὡς θυσίας ἰδέα ἐκφράζεται ἐν τῇ εὐχῇ τῆς Προσκομιδῆς τῆς ἐπ' ὀνόματι τοῦ μ. Βασιλεῖου σερομένης λειτουργίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ οἱ λειτουργοὶ δέονται «ἵνα γένωνται ἄξιοι τοῦ προσφέρειν τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναιμάκτον θυσίαν ὑπὲρ τῶν ἀμικτημάτων» αὐτῶν «καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων» καὶ ἵνα προσδέξηται αὐτὴν «εἰς τὸ ἅγιον καὶ ὑπερουράνιον καὶ νοερὸν θυσιαστήριον», γένηται δὲ δεκτὴ ἡ λατρεία αὕτη ὡς προσεδέξατο ὁ Θεὸς κατὰ τὸ παρελθὸν «Ἄβελ τὰ δῶρα, Νῶε τὰς θυσίας, Ἀβραὰμ τὰς ὀλοκαρπώσεις, Μωσέως καὶ Ἀαρὼν τὰς ἱερωσύνας, Σαμουὴλ τὰς εἰρηνικὰς» Καὶ ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ λειτουργίᾳ δύο σημεία ὑπὲρ τάλλα προέχουσιν ἐν τῷ Ὄφφερτοίῳ (τῇ καθ' ἡμᾶς Προσκομιδῇ) ἡ ἐπίκλησις τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἡ προσφορὰ τῆς θυσίας («Suscipe, sancte Pater omnipotens, aeternae Deus, hanc immaculatam Hostiam»). Ἡ περὶ θυσίας ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ ἐκλήθισα δὲν ἐξηλείφθη οὐδ' ἀπ' αὐτῆς τῆς ὑπὸ ρωμαῖοὺς Καθολικῆς ἀναθεωρηθείσης καὶ ἀνασυνταχθείσης λειτουργίας τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας.

δηλαδή θριαμβεύουσα ἐκκλησία, ἡ ὑπὸ τῶν εἰκοσιτεσσάρων λευκοφορούντων καὶ διὰ στεφάνων χρυσῶν ἐστεμμένων πρεσβυτέρων ἐκπροσωπούμενη, παρουσιάζεται συγκεντρωμένη ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ κυκλουμένου ὑπὸ τῶν τεσσάρων ζώων, τῶν γεμόντων ὀφθαλμῶν καὶ συμβολιζόντων τὴν ὄλην ὄρατὴν καὶ ἀόρατον δημιουργίαν, τῶν λογικῶν καὶ ἐμψύχων, τὴν ἀπαύστως δοξολογοῦσαν ὁμαδικῶς καὶ ἐν ἐνὶ στόματι τὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενον Κύριον τὸν Θεὸν τὸν παντοκράτορα. Ἄλλ' ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν τεσσάρων ζώων καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων ἴσταται καὶ ἀρνίον ὡς ἐσφαγμένον, δεχόμενον καὶ τοῦτο τὸν εἰς τὸν Αἰώνιον ἀναπεμπόμενον ὕμνον καὶ μὴ παραμένον ἀδρανές, ἀλλ' ἀποσφραγίζον τὸ βιβλίον τὸ ἐσφραγισμένον, τὸ συμβολίζον τὸ μέλλον τῆς ἐπὶ γῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας, τοῦ ὁποίου ἡ διὰ μέσου ἀγώνων καὶ δοκιμασιῶν καὶ θριάμβων ἐκτύλιξις εὐρηται εἰς τὰς χεῖρας καὶ διατελεῖ ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ ἐπάπαξ μὲν σφαγέντος, ἀλλ' αἰωνίας ἰσχύος καὶ δυνάμεως θυσίαν προσενεγκόντος, ἤδη δὲ ζῶντος ἐν οὐρανοῖς ἀρνίου.

2. Οὕτω καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ ἡ λατρεία παρουσιάζεται διεξαγομένη ὑπὸ τῆς ἀοράτου ἐκκλησίας εἰς ἐν σῶμα ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνηγμένης, ἔχουσα δὲ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς ὑπερβατικὸν ἅμα καὶ ἀπολυτρωτικὸν καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς προδήλως χριστοκεντρικόν. Ὁ αἰώνιος καὶ παντοδύναμος καὶ παντοκράτωρ Θεός, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, καὶ ὁ Λόγος του, τὸ ἀρνίον τὸ ὡς ἐσφαγμένον ἐστηκὸς ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου, δέχονται τὸν ἐπινίκειον ὕμνον, τὸν ὁποῖον ἡ ἐκκλησία, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν ἐν οὐρανοῖς πανήγυριν τῶν πρωτοτόκων, ψάλλει πρὸς δοξολογίαν αὐτῶν καὶ ὁ ὁποῖος ὡς εὐχαριστία καὶ ὕμνος τῶν ζώντων δημιουργημάτων πρὸ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ εὐρίσκει ἀπήχησιν ἐν παντὶ δημιουργήματι ὑπάρχοντι ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ. Ἡ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ Ἰωάννου διαγραφομένη εἰκὼν αὕτη τῆς λατρείας, ἐὰν δὲν μαρτυρῇ καὶ περὶ τῆς διαμορφώσεως, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἤδη προσλάβει ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰωάννου καὶ ἡ ἐν τῇ ἀρτίσυστάτῳ ἐκκλησία λατρεία, πάντως διαγράφει τὸ ἰδανικόν, τὸ ὁποῖον ἐὰν δὲν εἶχε εἰσέτι πλήρως ἐνσωματωθῆ, διηρμήνευεν ὅμως θεοπνευστῶς τὸ πνεῦμα καὶ τὸν χαρακτήρα, ἅτινα ἡ ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ὀριστικῆς διαμορφώσεως αὐτῆς νέα λατρεία ἔδει ἀπαραιτήτως νὰ προσλάβῃ.

3. Πράγματι δὲ πᾶσαι αἱ παλαιαὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀναφοραὶ παρουσιάζουσιν ἰκανὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἐν τῇ ὀπτασίᾳ τοῦ Ἰωάννου ἀπεικονιζομένην οὐράνιον λατρείαν ἐν τῷ συνδυασμῷ τοῦ ἐπινικείου ὕμνου καὶ τοῦ Πάθους ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ. Ὡς δὲ ἡ λατρεία ἐκείνη εἶνε ὁμαδική, ἐξ ὅλου τοῦ σώματος συνάδοντος ἀναπεμπομένη, καὶ συνδέει Ἀγγέλους καὶ Ἀρχαγγέλους καὶ ἁγίους καὶ πρεσβυτέρους καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ γῇ καὶ τῇ θαλάσῃ δημιουργήματα εἰς ἐνιαῖον καὶ ὁμόφωνον καὶ ἐν μιᾷ καρδίᾳ ὕμνον καὶ δοξολογίαν τοῦ αἰωνίου, οὕτω καὶ κατὰ τὴν ἀρχέγονον χριστιανικὴν

αντίληψιν, ἢ λατρεία, ὡς ὁ ἐπίσκοπος Walter Frere ἀπέδειξεν, (1) ἦτο συνηρμοσμένη σύμπραξις τοῦ ὄλου ἐκκλησιασματος, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἕκαστος, ἀπὸ τοῦ ἐπισκόπου μέχρι τοῦ νεοφύτου, θά εἶχε τι νὰ πράξῃ συνεργῶν μετὰ τοῦ λοιποῦ ἐκκλησιασματος εἴτε διὰ λόγου καὶ ἀναφωνήσεώς τινος (οἶαι τὸ Κύριε, ἐλέησον· Παράσχου Κύριε· Ἀμήν), εἴτε διὰ σχήματος (κλίσεως τῆς κεφαλῆς, γονυκλισίας, προσκυνήσεως κ.λ.π.) εἴτε διὰ συμμετοχῆς εἰς τὸ ἄσμα, εἴτε δι' ἄλλης τινὸς ἀναθετιμένης εἰς αὐτὸν διακονίας, καίτοι οὐχὶ πάντοτε πάντες ἔπραττον τὸ αὐτό. Ἄλλως τε, ὡς ἤδη εἴπομεν, τὴν θυσίαν τῆς θείας Εὐχαριστίας συμπροσφέρομεν οἱ πάντες μετὰ τοῦ Χριστοῦ ὡς Κεφαλῆς ἡμῶν καὶ ὡς μέλη αὐτοῦ συνθυόμενα μετ' αὐτοῦ. Ὡς ὁ Dix ἐπὶ τῇ βίασει μαρτυριῶν τοῦ Εἰρηναίου, τοῦ Ἰππολύτου καὶ τοῦ Αὔγουστίνου παρατηρεῖ (2), ὑπὸ τὴν μορφήν καὶ τὰ εἶδη τῶν συνηνωμένων προσφορῶν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, τῶν πρὸς τέλεσιν τῆς θείας Εὐχαριστίας προσαγομένων, οἱ πιστοὶ μετὰ τῶν λειτουργῶν προσφέρουσι καὶ ἑαυτοὺς καὶ κοινωνοῦσι τῶν καθηγιασμένων εἰδῶν τοῦ μυστηρίου ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταστῶσι καὶ αὐτοὶ θυσία ζῶσα τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ καὶ ὀριστικῶς καὶ τελικῶς ἐνσωματούμενοι ἐν τῷ Χριστῷ καὶ ὄλονεν περισσότερον πρὸς αὐτὸν ἀφομοιούμενοι γίνωσιν ἀδιασπᾶστος ἐν σῶμα μετ' αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ» (Ἐφεσ. ε' 30).

11. Ὁ ὁμαδικὸς καὶ ὀργανικὸς καὶ οἰκουμενικὸς χαρακτήρ τῆς χριστιανικῆς λατρείας.

1. Ἐκ τῶν λεχθέντων κατανοεῖται πλήρως, πῶς ἡ χριστιανικὴ λατρεία δὲν ἀποτελεῖ μεμονωμένην ἐκδήλωσιν ἢ προστάθειαν, ἀλλὰ τόσον ἡ ὁρατὴ, ὅσον καὶ ἡ ἀόρατος πλευρὰ αὐτῆς ἔχουσιν ὁμαδικὸν καὶ ὀργανικὸν χαρακτήρα, ἃ τε ἐκάστου λάτρου ὡς μέλους προσηρμοσμένου πρὸς τὸν θεότευκτον τῆς Ἐκκλησίας ὀργανισμόν κοινῇ μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν αὐτῆς συλλατρεύοντος τὸν Θεόν. Ἐκαστος λάτρης, ὅσον καὶ ἂν εἶναι μόνος, προσέρχεται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὡς μέλος μεγάλης οἰκογενείας, ἣτις καλεῖται Ἐκκλησία, Κοινωνία τῶν ἁγίων, ἀποτελουμένη οὐ μόνον ἐκ τῶν ἐπὶ γῆς ζώντων, ἀλλὰ καὶ τῶν διὰ τοῦ θανάτου εἰς οὐρανοὺς μετατεθέντων, εἰ καὶ ἐν τῇ κατὰ χρόνους μεταγενεστερῶς διαρρυθμισθῆσιν λατρεῖα τῶν Προτεστάντων ἢ κοινωνία μετὰ τῆς ἐν οὐρανοῖς θριαμβευούσης Ἐκκλησίας δὲν ἐκδηλοῦται οὕτως αἰσθητῶς.

2. Ἡ συνῆθεια ἐν τούτοις τῆς ἐπικλήσεως τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ τῆς προσφορῆς τῆς θείας Εὐχαριστίας ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων, ἀρχαιοτάτη οὖσα, ἀποτελεῖ εἰδικὴν καὶ ἔμπρακτον ἐκδήλωσιν καὶ ἔποψιν τῆς πνευματικῆς ταύτης ἀλληλεγγύης τοῦ ὄλου σώματος τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ τε ἐπὶ γῆς καὶ τοῦ

1. Principles of Religious Ceremonial σελ. 24 καὶ 27.

1. The Shape of the Liturgy σελ. 117.

ἐν οὐρανοῖς. Τὸ πνεῦμα τοῦτο τῆς ἀλληλεγγύης ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐμ-
μονὴν εἰς τὴν παραδεδομένην λατρείαν συνδέει τὸν λάτρην καὶ μετὰ τῶν πα-
ρελθουσῶν γενεῶν, τῶν ἐν οὐρανοῖς εἰς τὴν θριαμβεύουσαν ἐκκλησίαν ἐντα-
χθεισῶν. Διότι καὶ αἱ γενεαὶ ἐκεῖναι διὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς λατρείας ἐθερά-
πευσαν καὶ ὕμνησαν τὸν αὐτὸν ἐν Τριάδι Θεόν. Ἡ προσωπικὴ λοιπὸν ἐν τῇ
λατρείᾳ ζωὴ ἐκάστου μέλους τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἔχει ὀπισθὲν τῆς
δύο χιλιάδων ἐτῶν πνευματικῆν λατρείαν καὶ τὰς αὐτοπροσφορὰς ὄλων τῶν
ἀφωσιωμένων ψυχῶν, αἷτινες δι' αὐτῆς ἐκαλλιεργήθησαν, ὑπεβοηθήθησαν
καὶ ἐτελειώθησαν. Ἐν τούτῳ δὲ ἀκριβῶς συνίσταται ἡ ὅλη ἀξία τῆς λατρευ-
τικῆς ζωῆς ἐκάστου ἐν ἐπιγνώσει χριστιανοῦ, νὰ ζῆ οὗτος μετὰ τοῦ συνόλου
καὶ διὰ τὸ σύνολον ἀπαλλασσόμενος τελείως τοῦ ἐγωΐσμοῦ του καὶ συμμορ-
φούμενος καὶ ἐν τούτῳ πρὸς τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, κατὰ τὸν ὁποῖον «ὁ ἀπο-
λέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔνεκεν ἐμοῦ εὐρήσει αὐτήν» (Ματθ. ι' 39).

3. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι καὶ ἡ Ἰουδαϊκὴ λατρεία ἐνεῖχεν ὁμαδικὸν
χαρακτήρα, ὁ δὲ Ἰουδαῖος λάτρης διὰ τῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὴν λατρείαν
ταύτην, τὴν μόνιμον φέρουσαν μορφήν ἄτε ἀμεταβλήτως καθωρισμένην ὑπὸ
τοῦ Μωϋσέως καὶ λεπτομερῶς ὑπ' αὐτοῦ διατετυπωμένην, παρουσιάζετο ὡς
μέλος τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῆς ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰσραὴλ κατα-
γομένης. Δὲν ἔπαυεν ὁμως παρὰ ταῦτα ἡ λατρεία αὕτη νὰ εἶνε καθαρῶς ἐθني-
κὴ λατρεία τῶν Ἰουδαίων, καθ' ὅσον προωρίζετο αὕτη διὰ μόνους τοὺς πε-
ριτετμημένους ἀπογόνους τῶν πατριαρχῶν, οὐχὶ δὲ καὶ διὰ τὰς ἀπεριτμήτους
μάζας τῶν ἐθνικῶν. Ὁ ἐθνικὸς δὲ τῆς Ἰουδαϊκῆς λατρείας χαρακτήρ κατε-
δηλοῦτο καὶ διὰ τῆς συνδέσεως αὐτῆς πρὸς ὠρισμένους τόπους καὶ χρόνους,
ἦτοι πρὸς τὰ θυσιαστήρια τῶν πατριαρχῶν, πρὸς τὴν σιηνὴν τοῦ μαρτυ-
ρίου ἔπειτα, πρὸς τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸν ἀκολούθως καὶ πρὸς τοὺς χρόνους
καὶ τοὺς καιροὺς τοῦ Πάσχα, τῆς Πεντηκοστῆς, τῶν νομηγιῶν, τῆς Σκηνο-
πηγίας, τῆς ἡμέρας τοῦ ἐξιλασμοῦ κ.τ.λ. Ἀντιθέτως ἡ χριστιανικὴ λατρεία
ἔχει χαρακτήρα οἰκουμενικόν, διεθνῆ καὶ κοσμοπολιτικόν, διότι εἶνε λά-
τρεία θρησκείας προωρισμένης νὰ κατακτήσῃ ὀλόκληρον τὸν κόσμον καὶ
νὰ καταστῇ θρησκεία πάσης τῆς οἰκουμένης. Ἐξαίρεται ἡ λατρεία αὕτη
ὑπὲρ τὰς διακρίσεις τῆς ἐθνικότητος, τοῦ κλίματος, τῶν διαφόρων πολιτι-
σμῶν καὶ τῶν τοπικῶν ἐθίμων καὶ δὲν δεσμεύεται πρὸς ὠρισμένους τόπους
ἱεροῦς, ἀλλ' ὀδηγεῖ τὸν λάτρην νὰ ἀναζητήσῃ καὶ νὰ ἀνεύρῃ τὸν Θεὸν παντα-
χοῦ. Καὶ ἵνα ἐπαναλάβωμεν τοὺς λόγους τοῦ Αὐγουστίνου: «Ἐὰν ζητῆς τό-
πον τινὰ ὑψηλόν, τόπον τινὰ ἅγιον», ἵνα λατρεύσῃς τὸ θεῖον, «ἀνάδειξον σε-
αυτὸν ναὸν Θεοῦ. Ἐὰν ἐν ναῷ θέλεις νὰ προσευχηθῆς, ἐν σεαυτῷ προσευχή-
θητι»⁽¹⁾ Ὡς πρὸς δὲ τοὺς χρόνους τῆς λατρείας καταργεῖ ὁ Παῦλος μόνον
τὴν Ἰουδαϊκὴν τήρησιν τῶν Σαββάτων καὶ τῶν νομηγιῶν, αἱ δὲ ἡμέραι τῶν

1. Παρὰ Oosterzee μν. ἐργ. σελ. 366.

έορτῶν, αἱ ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ καθορισθεῖσαι, δὲν προβάλλονται ὡς ἡμέραι ἀγιώτεραι αὐταὶ καθ' ἑαυτάς, ἀλλὰ καθιστᾷ ταύτας τοιαύτας ἢ ἀπὸ συμφώνου σύναξις τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ὡς ὄργανωμένον σῶμα πρέπει κατὰ φυσικὴν συνέπειαν νὰ ἔχῃσι καὶ τακτὰς ἡμέρας, ἵνα συναντῶνται ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἀπὸ συμφώνου καὶ ἐν τῇ μετ' ἀλλήλων κοινωνίᾳ λατρεύωσι τὸν Ὑψιστον Θεόν.

4. Ἄλλὰ καὶ αἱ μορφαί, τὰς ὁποίας προσέλαβεν ἡ νέα αὕτη λατρεία, ἀνεξαρτήτως λεπτομερειῶν τινων προσιδιαζουσῶν εἰς ἐπὶ μέρους τοπικὰς ἐκκλησίας, παρέμειναν τοιαῦται, ὥστε νὰ δύνανται ν' ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὰς ἀνάγκας πάσης ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ νὰ υἰοθετηθῶσιν ὑπὸ πάσης φυλῆς, ἐθνικότητος καὶ ἐποχῆς. Ἡ βαθεῖα συναίσθησις τῆς ἀμαρτίας, ἡ ἐκ τῆς ὁποίας ἐνοχὴ ἐκτείνεται ἐπὶ πάντας, ἡ μετάνοια, τῆς ὁποίας ἀνάγκην ἔχουσιν οἱ πάντες, ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ θεῖον καὶ ὁ πρὸς αὐτὴν πόθος, ὁ ἐγγενῶμενος εἰς πᾶσαν ψυχὴν ἀφυπνιζομένην ἐκ τοῦ πρὸς θάνατον ὕπνου, ἡ ὄθησις πρὸς προσφορὰν ἑαυτοῦ εἰς τὸν Θεόν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀναπαύονται πάντες οἱ μετ' ἐπιγνώσεως λάτραι, ταῦτα πάντα ἐκφράζονται κατὰ τρόπον φέροντα τὴν σφραγιδα τῆς ἀγιώτερας ἀπλότητος καὶ διαμένοντα πάντοτε νέον καὶ μηδέποτε γηράσκοντα ἐν τῇ θυσίᾳ τῆς Εὐχαριστίας, τῇ ἀποτελοῦσῃ, ὡς εἵπομεν, κέντρον καὶ ἐπισφράγισιν τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Δὲν παρουσιάζεται λοιπὸν ὑπερπεφορτισμένη διὰ συμβολικῶν μορφῶν καὶ ἐκφράσεων καὶ τύπων, ὅπως ἡ μετ' ἐξαιρετικῆς λαμπρότητος συνηφασμένη λατρεία τῆς Π. Δ. Ἐφ' ὅσον ἐνσωματοῖ τὴν πραγματικότητα τῆς ἀληθείας, τί χρειάζεται εἰς αὐτὴν ὁ πλεονασμὸς τῶν σκιασθῶν προτυπώσεων καὶ εἰκόνων; Καὶ ἐφ' ὅσον προτίσεται ἀοράτως ταύτης ὡς μέγας Ἀρχιερεὺς αὐτὸς ὁ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων Ἰησοῦς, ὁ διεληλυθὼς τοὺς οὐρανοὺς, τίς ἡ ἀνάγκη ἄβρους ψηλαφωμένου καὶ κεκαυμένου πυρὶ καὶ γνόφῳ καὶ σκότῳ καὶ θυέλλῃ καὶ σάλπιγγος ἤχῳ καὶ φωνῇ ρημάτων, ἧς οἱ ἀκούσαντες παρητήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς, λόγον»; (Ἐβρ. ιβ' 19). Πᾶς ἀνθρώπος, Ἰουδαῖός τε καὶ Ἕλληνας, βάρβαρος καὶ Σκύθης, δοῦλος ἢ ἐλεύθερος ἄρσεν ἢ θῆλυ, δύνανται ἐπὶ τὸν κοινὸν τοῦτον καὶ μετριοπαθεῖν δυνάμενον τοῖς ἀθηνόσοι προσφύγων διὰ τῆς λατρείας ταύτης Ἀρχιερεῖα μετὰ παρησίας νὰ προσέρχεται «τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος», ἵνα λαμβάνῃ «ἐλεον καὶ χάριν εἰς εὐκαιρον βοήθειαν» (Ἐβρ. δ' 16).

5. Εἰς ταῦτα θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῇ, ὅτι καὶ τὰ στοιχεῖα, τὰ χρησιμοποιοῦμενα ἐν τῇ τελεσιουργίᾳ τῶν μυστηρίων τῆς χριστιανικῆς λατρείας, καθιστῶσιν αὐτὰ προσαρμοσίμα πρὸς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ τὰς ἐποχάς. Ἄρτος καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ καὶ ἐλεον λαμβάνονται ἐκ τῆς συνήθους καὶ καθημερινῆς τροφῆς, τῆς εὐπροσδέκτου ὑπὸ παντὸς ἀνθρώπου, καὶ ταῦτα διὰ τῶν ἐπ' αὐτὰ εὐχῶν καθίστανται ἀγωγοὶ ἀσφαλεῖς τῆς ἀοράτου χάριτος, ἡ καὶ μεταβάλλονται ὑπερφυῶς εἰς Σῶμα καὶ Αἷμα τοῦ Θεανθρώπου. Ἄλλὰ καὶ αἱ

προσευχαί καὶ οἱ ὕμνοι καὶ οἱ ψαλλμοὶ μεθ' ὧν συνυφαίνεται ἡ χριστιανικὴ λατρεία, δὲν ἀποτελοῦσί τι, ὅπερ νὰ μὴ ἔχη τὰ ἀνάλογα αὐτοῦ εἰς πᾶσαν λατρείαν, ὥστε νὰ εἶνε ἄγνωστα ὅλως καὶ ἀσυνήθη εἰς τοὺς ἐξ οἰουδήποτε θρησκευματος ἢ ἔθνους προσχωροῦντας εἰς τὸν χριστιανισμόν.

12. Τὸ μέτρον τῆς ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ χρήσεως τῶν καλῶν τεχνῶν.

1. Τέλος ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν καλῶν τεχνῶν (τῆς μουσικῆς, τῆς ζωγραφικῆς, τοῦ ρητορικοῦ λόγου, τῆς ποιήσεως ἐν τοῖς ὕμνοις) ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ, ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ van Oosterzee⁽¹⁾, ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐφαρμόζεται τὸ κοινὸν λόγιον: «οὐδὲν εἶναι ὠραῖον παρὰ τὸ ἀληθές» Rien n'est pas beau que le vrai. Ἐν τῇ ἀνταποκρινομένῃ λοιπὸν πρὸς τὴν πραγματικὴν καὶ οὐρανίαν καὶ αἰωνίαν ἀλήθειαν χριστιανικῇ λατρείᾳ δὲν δύναται νὰ σημειωθῇ ἀντίθεσίς τις μεταξὺ ὠραίου καὶ ἀληθοῦς. Μετὰ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀληθοῦς, ὅπερ ἐνσωματώνει ἡ χριστιανικὴ λατρεία, συνδυάζει αὕτη καὶ τὴν σφραγίδα τῆς καλῶς ἐννοουμένης ὠραιότητος. Λέγοντες δηλαδὴ ὠραιότητα ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ κατ' οὐδένα λόγον ἐννοοῦμεν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν θὰ προσέδιδεν εἰς αὐτὴν μία τέχνη τέρπουσα τὰς αἰσθήσεις καὶ μὴ ὑποβοηθοῦσα τὸν λάτρην εἰς ἀνωτέρας πτήσεις. Τὴν ὠραιότητα ἐκδεχόμεθα ἐνταῦθα οὐχὶ ὑπὸ τὴν αἰσθησιακὴν καὶ σαρκικὴν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως.

2. Ὁ Χριστιανισμὸς βεβαίως δὲν κηρύττει ἀπεριορίστως πόλεμον κατὰ τῶν καλῶν τεχνῶν, ἀλλ' ὡς συνεχίζων ὁ van Oosterzee παρατηρεῖ δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, ὅτι τὸ ὠραῖον ἐν τῇ λατρείᾳ τῇ χριστιανικῇ δέον νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὸ ἱερὸν περιοριζόμενον ἐντὸς τῶν ὁρίων, ἅτινα ἐπιβάλλονται ὑπὸ τῆς φύσεως τῆς πνευματικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ λατρείας. Δὲν πρέπει τοῦτο νὰ καθίσταται σκοπὸς, ἀλλὰ νὰ παραμένῃ πάντοτε μέσον ἐξυπηρετοῦν ὑψηλοτέραν τινὰ ἀπαιτήσιν, αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἀγιότης. Πᾶν ὅτι ἀκάθαρτον καὶ βέβηλον, ἀλλὰ καὶ πᾶν ὅ,τι κοσμικὸν καὶ δυνάμενον ν' ἀποσπάσῃ τὴν διάνοιαν τοῦ λάτρου ἀπὸ τῶν οὐρανίων εἰς τὰ ἐπίγεια, δέον νὰ ἐκδιώκεται ἐκ τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Ἡ κατάστασις τῆς διανοίας τοῦ συμμετέχοντος εἰς τὴν λατρείαν χριστιανοῦ δὲν πρέπει νὰ εἶνε ἄλλη παρὰ κατάστασις ἀληθῶς ἐξηγιασμένη. Καὶ ὁ τελικὸς σκοπὸς, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ἡ χρῆσις τῶν καλῶν τεχνῶν δέον νὰ ἀποβλέπη, πρέπει νὰ εἶνε, ὅπως δι' αὐτῆς ὠθηθῆται ὁ λάτρης πρὸς ὑψηλοτέρον τινὰ βαθμὸν ἀγίας ἐμπνεύσεως καὶ ἐξάρσεως.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ χριστιανικὴ λατρεία μὴ ἀποφεύγουσα νὰ παρέχῃ τὴν πρέπουσαν ἱκανοποίησιν εἰς τὸν ὅλον ἄνθρωπον, τ.ἔ. οὐ μόνον εἰς τὴν διάνοιαν καὶ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λάτρου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ συναίσθημα αὐτοῦ

1. Μν. ἔργ. σελ. 366-367.

ἐχρησιμοποίησε καὶ μουσικὴν καὶ ζωγραφικὴν καὶ ποίησιν ἱεροπρεπῆ καθι-
σταμένη οὕτως ἐν τοιοῦτῳ βαθμῷ ἁρμονικῇ, ὥστε ν' ἀποπνέῃ τὴν ἁρμονίαν
τοῦ πνευματικοῦ κόσμου καὶ νὰ συντελῇ, ὅπως πίπτουν ἀκτῖνες τινες φωτὸς
ἐκ τοῦ κόσμου ἐκείνου εἰς τὸ σκότος τῆς γῆς. Διὰ τοῦ μεμετρημένου τούτου
καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἱεροπρεπείας περιορισμένου συνδυασμοῦ ἀποσκο-
πεῖται ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ οὐχὶ πῶς θὰ τερφθῇ τὸ οὖς ἢ οἱ ὀφθαλμοὶ
τοῦ λάτρου, ἀλλὰ πῶς ἐπὶ μᾶλλον θὰ ἐξαγνισθῇ καὶ θὰ ἐξευγενισθῇ καὶ θὰ
ἐνισχυθῇ ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ αὐτοῦ. Τοσαῦτα περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς χρι-
στιανικῆς λατρείας.